

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/71/40-44>

İradə Xəlil qızı Zamanova

Bakı Dövlət Universiteti

kiçik elmi işçi

zirada04@gmail.com

Adilə Qulam qızı İbrahimova

Bakı Slavyan Universiteti

baş müəllim

69_cicek_69@rambler.ru

AZƏRBAYCANDA İSTEDADLI UŞAQLARLA PEŞƏYÖNÜMÜ İŞİNİN TƏŞKİLİ SİSTEMİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: *peşəyönümü işi, qiymətləndirmə, diaqnostik, öredici, yekun, keyfiyyət*

Assessment of the organizational system of carrer guidance with talented children in Azerbaijan

Summary

This paper focuses on assessment process in implementing career guidance of talented children at school. The article provides general information on assessment activities in the field of career guidance. The main aim of this article is to describe main challenges in implementing in assessment tools, as well as informing children in time and motivating them in choosing good profession according to their interest and skills. The article presents different assessment methods and techniques in achieving students' career planning. The types of assessment have been described with many techniques. Diagnostic, formative or ongoing and summative assessment approaches have been given for developing students' professional career choice in their future planning.

Key words: *career work, assessment, diagnostic, instructional, final, quality*

1. Təhsilalanlarla peşəyönümü işinin təşkili sistemində qiymətləndirmə.

Ümumi təhsil müəssisələrində peşəyönümü xidməti təhsilalanları peşə seçiminə və əmək fəaliyyətinə hazırlayır. Bu məqsədlə təhsilalanların maraq və istedadları, səriştələri, qabiliyyətləri onların şəxsi keyfiyyətlərinin gələcək peşə bacarıqlarına uyğunlaşdırılması mühüm xarakter kəsb edir. Peşəyönümü işinin təşkili hər yaşda və hər dövrdə şagirdlərə həyatları boyu təhsil, təlim və peşə seçimləri etmək və öz gələcək karyeralarını idarə etmək üçün məqsədi daşıyan xidmətlər və fəaliyyətlərə aiddir. Bu baxımdan fəaliyyətin dəyərləndirilməsi və keyfiyyət amilinin ölçülməsi bu işin təşkilində sistemlilik yaradır. Peşələrə sevgi və gələcək karyeranın qurulmasında maraqların və səriştələrin düzgün qiymətləndirilməsi gələcək fəaliyyətin uğurlu təməlini qoyur və təhsilalanları karyera qərarları verməyinə və akademik fəaliyyətlərinə müsbət təsir göstərə bilər.

1.2. Ümumi təhsil məktəblərində uşaqlarla peşəyönümü işinin qiymətləndirilməsində qarşıya çıxan problemlər.

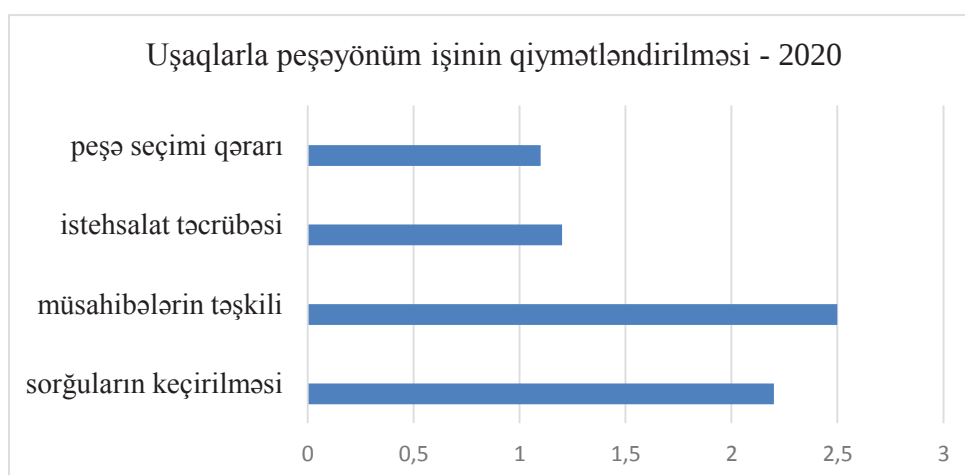
Tədqiqat məqaləsi şagirdlər iş imkanları, gözləntiləri barədə ilkin məlumatlara əsaslanaraq qiymətləndirmə sahəsində kifayət qədər çətinlikləri qeyd almışdır. Məktəb, xüsusilə orta məktəb-liseylər, şagirdlərin peşə seçiminə yönəlmə, öz qiymətləndirməsini əhatə edən peşə araşdırması və peşə seçimində qərarların verməsi prosesində çətinliklə üzləşirlər (11.330). Şagirdlər peşə seçimləri, qərarlılığını və başqalarının təzyiqini ifadə etməkdə gərginliklə çətinlik çəkirlər. Müşahidələr göstərir ki, şagirdlər bilik və bacarıqlarının hansı səviyyədə olması və qiymətləndirilməsi haqqında zəif məlumatlandırılır və öz gələcək bilik və bacarıqları ilə əlaqəli olmayan fəaliyyətlərə cəlb olunurlar. Uşaqların mükəmməl tutarlı bir peşə seçimi üzrə planlarının olmaması onlarda özlərinin arzuladıqları yox, toplayacaqları ballarının hara düşəcəyi qorxusu yaradır. Uşaqlar qərar vermə müddətində böyük maneələrlə qarşılaşırlar. Bütün problemlərin kökündə qiymətləndirmə prosesinin məktəblərdə şagirdlərin peşə seçimini müəyyən etməyə yox, şagirdləri attestat almağa

istiqamətləndirir. Uşaqların fərdi peşə seçimi üzrə qazandığı bilik və bacarıqlarının düzgün mexanizmlə qiymətləndirilməməsi onları peşə seçimində yalnız universitet tələbəsi olmaqla kifayətlənməyə gətirib çıxarır.

Məlumdur ki, məktəblər peşəyönümü işinin təşkilində şagirdləri qlobal iqtisadiyyatda rəqabətə davamlı olmaq və uşaqları iş dünyasına hazırlamaqda əsas rol oynayır. Peşəyönümlü işinin qiymətləndirilməsi eyni zamanda şagird maraqları, keyfiyyətləri və bacarıqları üzərində düşünməyə kömək edir (7). Çox təəssüf ki, bu xidməti işin təşkilində proqram təminatı, peşə məvzularının az olması, şagirdlərin istedadlarına uyğun seçimin az təmin olunması və praktiki peşə fəaliyyətinin məktəblərdə zəif təşkil qiymətləndirmə işinin uğurlu aparılmasına mane olur.

1.1. Peşəyönümü işinin qiymətləndirilməsində məlumatlandırma

Peşəyönümü işində qiymətləndirmə prinsiplərinin tətbiq olunmasında karyera məsləhətçilərinin kifayət qədər məlumatlılığı uşaqların peşə seçimi maraqlarını gücləndirməkdə çətinlik yaradır. Məlumatların vaxtında toplanması, araşdırılması və təhlil edilməsi uşaqların hansı sahədə daha çox bacarıqlı olmasını şərtləndirir. Bu baxımdan məlumatlandırma, yəni uşaqlara hansı peşəyə uyğun olması haqqında ilkin bilgilə verir. Qiymətləndirmə prosesi peşə seçimi işinin düzgün təşkilində məlumatlandırma həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət xarakteri daşıyaraq, uşaqların hansı müddətə nə qədər bilik toplaması, praktiki işinin həcmi, performans, müəyyən vaxt müddətində fəaliyyətlərinin dəyəri və s. kimi göstəricilərini ölçür. Qiymətləndirmə prosesinin təşkil peşəyönüm xidməti işi istedadlı uşaqların peşələrə olan maraqları və fəaliyyətlərində onların verdiyi ən yaxşı qərarlar və seçimlər əsasında aparılır. Hər bir şagirdin istedadına, biliyinə, bacarığına, maraqlarına, dəyərlərinə və qabiliyyətlərinə diqqət yetirən uyğun qiymətləndirmələr toplanılan məlumatlara əsaslanır.

Sxem 2. Uşaqlarla peşəyönüm işinin qiymətləndirilməsi üsulları

Sxemdən göründüyü kimi, qiymətləndirmə üsullarının tətbiqi çox aşağı nəticələri aşkarlaya bilmişdir. Məktəblərdə sorgular, mü sahiblər müəyyən qədər aparılsa da, istehsalat təcrübələrinə qoşulma və peşə seçimində qərarların qəbulu çox zəif inkişaf edir.

Məlumdur ki, şagirdlərin öyrəndikləri fənlərin daxilində yeni bilikləri onlardan ilk olaraq, mövzunun məzmununu anlama, maraq, yeni biliklər toplamaq, əməkdaşlıqda öz bacarıqlarını kəşf etmə, hansı vərdislərə daha çox üstün verməsi, integrativliyin faydasını anlamasını tələb edir. Məlumatlandırma əsasında qiymətləndirmə prinsiplərinin tədrisdə tətbiqinə əsaslanır. Məlumatlandırma ilk öncə, uşaqlar arasında sorgular aparmaqla onların müxtəlif peşələrə marağının olmasını araşdırmaqdır. Eyni zamanda, qiymətləndirmə onlarda özlərinin cəmiyyətdə kim olmasını və gələcək karyerasında hansı sərişələrə malik olmasını xatırladır. Bu məqsədlə, peşəyönümü işində qiymətləndirmə prinsiplərinin yerinə yetirilməsi keyfiyyətin təmin olunmasında ən vacib tələbdir. Yəni məlum qiymətləndirmə prinsipləri sayılan obyektivlik, etibarlılıq, validlik, məqsəduyğunluluq, praktiklik və ictimai əlaqənin yaranması qiymətləndirmənin həyata keçirilməsində arşıya qoyulan məqsədləri tam əhatə etməlidir.

1.1.1. Peşə seçiminin qiymətləndirilməsində “C.Hollandın RABSS” modeli.

Bu model ümumitəhsil məktəblərində 9-10-cu siniflər üzrə istedadlı uşaqların peşəyönünü işinin düzgün qiymətləndirilməsi modelini təklif edir. Yeni model uşaqların müxtəlif bacarıqlar və dəyərlərə istiqamətlənən sahələrini müxtəlif testlərlə müəyyən edir. John Hollandın RABSS – peşə seçimi nəzəriyyəsinə əsaslanan bu test, altı sahəyə olan marağınızı ölçür.

- Realist - mexaniki, elektrik, inşaat, açıq havada işləmək
- Araşdırmaçı - araşdırma, təcrübə, problem həll etmə, düşünmə
- Bədii - sənət, sənətkarlıq, dizayn, özünü ifadə etmək
- Sosial - tədris, məsləhət, tibbi yardım
- Sahibkarlıq - satış, liderlik, inandırma, siyasət
- Konvensional – qeyd etmə, təşkilatçılıq, kateqoriyaya ayırma

Verilən modelin tətbiqində məsləhətçilər uşaqların gələcək karyera bacarıqlarını yoxlayıb istiqamətləndirirlər. Modeldən göründüyü kimi yuxarı sinif şagirdlərinin peşəyönümü işinin qiymətləndirilməsi onların realist olmasını, tədqiqata həvəsləndirilməsini, bədii-sənət işlərinə marağının artmasını, sosial peşələrə maraqlarının olmasını, biznesdə tələb olunan bacarıqlara yiyələnməsini, konvensional vərdişlərini və istedadlarını inkişaf etdirmək üçün ideal bir nümunədir.

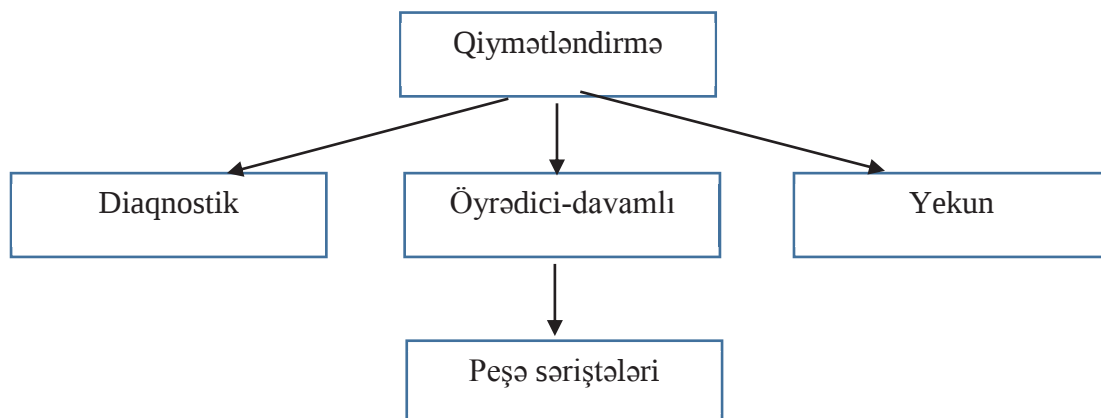
Davamlı qiymətləndirmədə mövzuların bu model üzrə tərtibi və qiymətləndirmənin də bu meyarlara əsaslanması çox böyük fayda verir.

2. Qiymətləndirmə və onun növləri

Uşaqlarla peşəyönümü işinin qiymətləndirilməsi əsasən maraqlar, şəxsi dəyərlər və bacarıqları əhatə edir və bu işin icraçısı məktəb məsləhətçisinin öhdəsinə düşür. Məsləhətçi bütün səviyyələr üzrə şagirdlərin peşə bacarıqlarını aşkarlayan standart testlər hazırlayırlar. Peşəyönümü işində qiymətləndirmə tətbiq oluna biləcək testlərə əsaslanmalıdır. Standart testlərə zəka testi, qabiliyyət testi, maraq testi, şəxsiyyət testi, iş dəyəri testi və karyera səriştəsi testi daxildir. Digər bir metod kimi uşaqların kölgə mühitində öyrənilməsidir. Bu üsul parktaki xarakter daşıyır, yəni istehsalat təcrübələrində şagirdlərin qazandığı təcrübələr keyfiyyət qiymətləndirmə metodları kimi potensial olaraq çox faydalıdır.

Məktəb şagirdlərin karyera məsələlərində qərar verməyə başlamaları üçün vacib bir zamandır. Beləliklə, test və qiymətləndirmənin məktəb məsləhətçisi üçün peşə seçimində rəhbərlik və məsləhətləşmələrdə vasitə olduğunu söyləmək olar.

Qiymətləndirmə əsasən diaqnostik, davamlı və yekun olmaqla üç istiqamətdə aparılır:

Sxem 1. Peşəyönün işinin təşkilində istedadlı uşaqların qiymətləndirilməsi

1. Diaqnostik və ya klinik qiymətləndirmə. Uşaqların özünüinkişaf və peşə seçiminə maraqları aparılan tədqiqatın ərzində diaqnostik qiymətləndirmənin doğruluğuna cavab verir. Hər bur fərdin marağı və gələcək peşə seçimi haqqında ilkin biliklərə malik olması və gözlənilən səriştələrə hazırlığı onun pedaqoji-psixoloji hazırlığı mühitində aparılır. Diaqnostik qiymətləndirmə uşaqların öz bacarığı və maraqlarını düzgün orientasiya etmək və eyni zamanda praktiki peşə bacarıqlarına sahib olmaq üçün onlarda dinamik bir təsəvvür yaradır və istər-istəməz uşaqların daha çox hansı bacarıqlara üstünlük

verməsinə aşkarlayır. Sınaq və qiymətləndirmə, peşələri araşdırma prosesində, xüsusən özünü dərk etmə prosesində, güclü və zəif tərəfləri qiymətləndirməkdə və şagirdlərin potensialını araşdırmaqda kömək etmək üçün vacibdir. Məktəblərdə uşaqların peşə bilikləri və fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi onları gələcəkdə rəqabətli iqtisadiyyatın inkişafında əsas kapitalla çevirir. Peşəyönümlü inkişafı proqramlarında və karyera məsləhətlərində istifadə edilən qiymətləndirmə prosedurları obyektiv, keyfiyyət və diaqnostik olaraq təsnif edilə bilər. Məqsədlər və keyfiyyət qiymətləndirmə yanaşmaları peşə seçimi məsləhətlərində uşaqların inkişaf üçün əsasdır. Diaqnostik qiymətləndirmə tez-tez obyektivlik və keyfiyyət haqqında ilkin məlumatları toplamağa kömək edir.

2.1. Davamlı qiymətləndirmə.

Davamlı qiymətləndirmə məktəb şəraitində peşəyönümü işinin vacib bir hissəsidir. Psixoloji testin tətbiqi, karyera məsləhətçisinə şagirdlər haqqında faydalı məlumatlar toplamağa və xüsusilə peşə seçimi qərarları verməkdə kömək etməyə imkan verir. Davamlı qiymətləndirmədə toplanılan məlumatlar əsasında irəliləyişlər üzrə inkişaf dinamikasını müəyyən etməyə imkan yaradır. Proqramın məzmunu, peşələrə istiqamətlənən mövzuların hansı səviyyədə öyrədilməsi və şagirdlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi, test və tapşırıqların nəticələrinin yoxlanması bu xidməti işin leyfiyyətli təşkili və idarə olunmasını sübut edir.

Davamlı qiymətləndirmə bir neçə üsul və vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. Əsasən rollu oyunlar, kartlar üzrə təsnifatlar, genoqramlar və s. kimi üsullar tətbiq edilir. Qiymətləndirmə və peşə fəaliyyətləri üzrə portfolionun hazırlanması şagirdlərdə fərqli istedadları aşkar edən bir fəaliyyətdir. Bu mərhələdə həyata keçirilən qiymətləndirmə prosesi istedadlı şagirdləri qərar qəbul etmə prosesinə cəlb edir və öz fəaliyyətlərinə məsuliyyət götürmək imkanı verir. İlk olaraq, diaqnostik qiymətləndirmə onların peşə baxışlarını və maraqlarını müəyyən etməyə kömək edir. Davamlı qiymətləndirmə, yəni təlim prosesində aparılan qiymətləndirmə istedadlı şagirdlərin seçdikləri peşə sahəsində lazım olan bacarıqlarını, irəliləyişlərini izləməyə imkan verir və fərdi maraqları daha tez üzə çıxarır. Bu mənada, müasir mövzularla bağlı bir çox nöqteyi nəzərdən keçirərək materialı təhlil edib qiymətləndirməyə imkan yaratmaq lazımdır.

Rollu oyunlar. Bu üsul vasitəsilə uşaqların peşə seçimi işinə marağın öyrənilməsi və istedadın aşkarlanması müşahidə yolu ilə əldə edilir. Rollu oyunlar uşaqların gələcəkdə həyata keçirəcəyi və ya nə edəcəyini göstərmək üçün sosial vəziyyəti nümayiş etdirir. Rol oyunlarda sosial bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün məsləhətçi uşaqların güclü və zəif tərəflərini müşahidə edir və zehni qeydlər edir. Məsləhətçinin müşahidəsi rol oynama seansından sonra onlarla məsləhətlərini paylaşır. Məsləhətçi qiymətləndirməni rəylər və ya təkliflər üzrə həyata keçirir.

Məsələn, mühəndislik peşəsini seçən şagirdin innovasiya üzrə mü sahibləri, rollu oyunlarda gələcək müştərisi ilə əlaqə qurması, davranışının düzgün təsvir etməsi soruşulur. İstedadlı uşaqlarla peşəyönümü işinin qiymətləndirilməsi çətin ola bilər. Kerr və Sodano təklif edir ki, əksər peşə seçimi işinin qiymətləndirilməsi alətləri, sinif səviyyəsində verildikdə, istedadlı şagirdlərə çox kömək etmir. İstedadlı şagirdlərin intellektual intensivliyinə görə qiymətləndirilməsi daha yaxşı qazana bilmələrini tövsiyə edirlər (10,168). Məsələn, ibtidai sinif istedadlılarının özünü kəşf edən axtarışları daha maraqlı olur. Orta məktəb şagirdləri üçün güclü maraq şəxsiyyətlərini araşdırma forması və peşə şəxsiyyəti bacarıqlarının qiymətləndirilməsidir. Orta məktəb şagirdləri üçün qabiliyyətləri, şəxsiyyət xüsusiyyətlərini və dəyərləri özündə cəmləşdirən qiymətləndirmə istedadlı şagirdlərə gələcək peşələri haqqında ən çox bacarıqları yerə və ya bildiklərinə görə seçim etməkdən əlavə düşünmək üçün əlavə vasitələr verəcəkdir.

Nəticələr, 7-8 sinif şagirdlərinin peşə maraqlarına sahib olmasını yoxlayan zaman uşaqların STEM bacarıqlarını qiymətləndirmək həm valideynlər və həm də uşaqların özlərinin seçdikləri yolu başa düşməyə kömək edir. Qiymətləndirmədən əlavə, məsləhətçilər istedadlı şagirdlərə davamlı qiymətləndirmədə intensivlik anlayışı barədə məlumatla təmin etməlidirlər ki, bu da seçdikləri peşənin dərin sirlərinə bələd olmaq üçün daha geniş praktiki fəaliyyətlərə qoşulmasını təmin edir.

Yekun qiymətləndirmə. Uşaqlarla peşəyönümü işinin təşkilində yekun qiymətləndirmə son mərhələ kimi dəyərləndirilir və uşaqların son nəticələri üzrə qərarları verir. Bu mərhələdə qiymətləndirmə daha çox layihələrin nümayişi, sərəgilərin təşkili, peşə seçimi üzrə maraqlı təqdimatlar şagirdlərin hansı peşə

sahəsinə daha çox meyilli olmasını aşkarlayır. Yekun qiymətləndirmə peşəyönümlü standartlara əsaslanır və təhsil sistemində təlim əhəmiyyətli bir rol oynayır. Buna görə də, summativ qiymətləndirmə, şagirdlərin peşə seçimi üzrə məktəbin tədris proqramının tətbiqini yoxlamaq üçün vacib bir etalon təmin edir. Yekun qiymətləndirmə məlumatları, şagird bilikləri ilə təlim hədəfləri arasındakı boşluqları göstərməyə kömək edir. Uşaqların təhsilini davam etdirə biləcəyi təqdirdə nələrə ehtiyacı olduğunu aşkarlayır. Belə olan halda, məktəblər təhsil səviyyələrini qiymətləndirmək və yaxşılaşdırmaq üçün təkmilləşdirilmiş tədris planı və yeni təlim meyarlarına müraciət edə bilərlər.

Bu məqalədə akademik qabiliyyətli şagirdlərlə peşəyönüm işinin təşkilində qiymətləndirmə prosesinin təşkili yollarını təsvir etməyə istiqamətlənir. Məlum oldu ki, qiymətləndirmə uşaqlarla peşəyönüm işinin inkişafında qərar vermə müddətində qarşılaşa biləcəkləri yeddi çətinlikləri aşkarlamışdır. Bu çətinliklərin aradan götürülməsi üçün istedadlı uşaqlara aid əhəmiyyətli rol modelləri, mənalı peşə seçimləri haqqında praktiki işlər, istehsalat təcrübələri, iş adamları ilə görüşlər və STEM laboratoriyalarında innovativ fəaliyyətləri qiymətləndirilməlidir.

References

1. Arnett, J. J. (2000). "Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties", *American Psychologist*, vol. 55, no. 5, pp. 469-480
2. Bodrov V.A. Psychology of professional suitability. - M.: PER SE, 2001 - 511 p.
3. Hacıyeva, L. Municipal model of profile education // *Public education*. - 2009. - No. 7.- S. 43-47.
4. Ivanova E.M. Fundamentals of the psychological study of professional activity. - M.: Publishing house of Moscow State University, 1987. - 132.
5. Cavadov İ. Assessment of students' learning achievements in secondary schools - Azerbaijani teacher.- 2014.- December 5
6. Dogar, Azeem, Majoka, Mehmood şi Latif (2011) Need Assessment of Students' Guidance and Counseling *British Journal of Arts and Social Sciences* ISSN: 2046-9578, Vol.1 No.2
7. Holland, J. L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational
8. personalities and work environments (3rd ed.). Odessa, FL: Psycholog-
9. ical Assessment Resources
10. Holland, J. L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational
11. personalities and work environments (3rd ed.). Odessa, FL: Psycholog-
12. ical Assessment Resources
13. Holland, J. L. (1985). Manual for the Vocational Preference Inventory
14. Doren, B., Lombardi, A., Clark, J., and Lindstrom, L. (2013). Addressing career barriers for high risk adolescent girls: The PATHS curriculum intervention. *Journal of Adolescence*, 36(6), 1083-1092.
15. Gonzalez, M. P. (1997). Career education needs of secondary school graduates from Asturias, Spain. *Journal of Career Development*, 23(3), 215-229.
16. Holland, J. L. (1985). Manual for the Vocational Preference Inventory (rev. ed.). Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
17. Kerr, B. A., & Sodano, S. (2003). Career assessment for gifted students. *Journal of Career Assessment*, 11, 168- 176.
18. McWhirter, E., Crothers, M. and Rasheed. S. (2000). The effects of high school career education on social-cognitive variables. *Journal of Counseling Psychology*, 47(3), 330-341.
19. Taylor, C. W. (1988). Various approaches to and definitions of creativity. In R. J. Sternberg (Ed.), *The nature of creativity: Contemporary psychological perspectives* (pp. 99-121). New York, NY: Cambridge University Press.

Rəyçi: dos. M.Tağıyeva

Göndərib: 28.09.2021:

Qəbul edilib: 18.10.2021